

Německá otázka a Evropa

Peter Alter: The German Question and Europe. A History. 1st ed. London: Arnold, 2000, 173 stran, ISBN 0-340-54017-6 (signatura knihovny ÚMV 47 769).

Sjednocení Německa a sjednocování Evropy stále představují velmi aktuální a sledovanou problematiku. Jako jeden z klíčových problémů moderních evropských dějin zpracoval *německou otázku* Peter Alter, profesor moderních dějin na univerzitě v Duisburgu. Ve své knize ji sledoval v celém dějinném vývoji v mezinárodněpolitických souvislostech, a to od dob před sjednocením Německa přes období bismarckovského a vilémovského impéria k hitlerovskému panství a po něm od rozdělení Německa po druhé světové válce až k možnostem a realizaci znovusjednocení země. Přitom např. ukazuje, jak důležitou úlohu sehrála *německá otázka* ve světové politice a ve vývoji v Evropě po roce 1945, tedy v době, kdy se po zhroucení nacistické *Třetí říše* rozhodovalo o německé budoucnosti.

Zároveň autor recenzované knihy seznamuje čtenáře s významnými vědeckými pracemi týkajícími se *německé otázky*, např. s názory předního ekonoma a politického filozofa Wilhelma Röpkeho či historika A. M. L. Heerena, kteří analyzují německé dějiny od počátku 19. století. V této souvislosti dospívá k závěru, že historie *německé otázky* musí být zkoumána ve vztahu k obrovským politickým změnám v Evropě, tedy v celoevropských souvislostech. Obdobně nelze studovat situaci v Německu odtrženě od situace v sousedních zemích i v celé ostatní Evropě. Jako mezníky německých dějin od počátku 19. století autor označuje roky 1815, 1848–1849, 1870–1871, 1918, 1945 a 1989.

Nejprve P. Alter rozebírá mezinárodněpolitické okolnosti Vídeňského kongresu v roce 1815 a jeho důsledky pro Německo. Kriticky hodnotí závěry nacionalistické německé historiografie k rozpadu Svaté říše římské národa německého a k vytvoření Rýnského spolku. V této souvislosti ukazuje, že všechna „*rozhodnutí nebo dohody z konferencí mají zpravidla svou prehistorii a nevycházejí z něčeho takového, jako je tabula rasa. Proto již dlouho před Napoleonovým pádem spojenci protinapoleonské koalice rozvíjeli myšlenky a plány na budoucí organizaci porevoluční Evropy, zvláště střední Evropy.*“¹

Autor rovněž sleduje obecné působení Velké francouzské revoluce na rozvoj jednotlivců i národů. Z tohoto hlediska analyzuje způsob politického myšlení, a to zejména jeho projevy na Vídeňském kongresu v roce 1815. V této souvislosti sleduje hledání konsenzu mezi střetávajícími se zájmy. Vídeňský kongres totiž představoval dosud největší shromáždění státníků a diplomatů. Autor si zde všímá především úlohy rakouského kancléře Metternicha, nejvlivnějšího vyjednávatele na zmíněném kongresu, při jednáních o rozhodnutích týkajících se Německa. Zároveň se zabývá i kritickými hodnoceními jeho osobnosti v historiografii. Podrobně a přehledně charakterizuje nové mírové uspořádání v Evropě a z něj vyplývající nové mezinárodněpolitické vztahy. Pozornost zaměřuje na *německou otázku* v rámci Evropy. Ukazuje největší šance Pruska profitovat z nové situace, vysvětluje příčiny a možnosti jeho rozpínání do západního Německa, jeho politického i ekonomického vzestupu.

V této souvislosti si P. Alter všímá významu dohody o Německém spolku na Vídeňském kongresu (*Deutsche Bundesakte*), podepsané 8. 6. 1815 devětatřiceti německými státy a svobodnými městy. Německá konfederace měla nejen zajišťovat bezpečnost svých členů oproti vnitřním i vnějším nebezpečím, ale též odstraňovat potenciální zdroje agrese a války ze střední Evropy. Německý spolek nebyl však schopen posílit ekonomické ani právní národní vazby, protože byl „evropským výtvozem“.² „*V evropském koncertu, jehož dirigentem byl do revoluce v roce 1848 Metternich, mu nebylo dovoleno hrát ani druhé housle.*“³ Prusko bylo s tímto stavem nespokojeno, a proto prosazovalo svůj vliv v Německém spolku a zároveň usilovalo o jeho rozpuštění, aby neblokoval jeho ambice. Kromě toho usilovalo též o odstranění převládajícího vlivu Rakouska ve střední Evropě.

Dalšímu ekonomickému i politickému vývoji v Německu do jeho sjednocení v letech 1870–1871 je věnována samostatná kapitola. Autor v ní analyzuje především ekonomický rozvoj ve vztahu k možnostem uskutečnit jednotu Německa. Hodnotí roli Německého celního spolku jako impulz k revizi ustanovení z roku 1815, která se týkala *německé otázky*. V politické sféře pak vyzdvihuje působení všech činitelů, kteří usilovali o prosazení liberalismu, konstitucionalismu, svobody tisku, shromažďování a rovnosti lidí. Přitom upozorňuje na měnící se postavení Pruska jako evropské i německé mocnosti s největší působností na řešení *německé otázky*. „*Rychlý vzestup Pruska k pozici vedoucí německé mocenské síly byl spjat se skutečností, že Vídeňský kongres i se svými teritoriálními úpravami z něho učinil německou sílu mnohem vyššího stupně než před rokem 1815.*“⁴

Zajímavým Alterovým postřehem je, že „*pruští politici se zpočátku soustředili na ekonomické sjednocení Německa a vyhýbali se politické konfrontaci s Evropou*“.⁵ V této souvislosti autor uvádí jako příklad Thomase Nipperdaye, který vyzdvihoval úlohu německé celní unie, ale zároveň upozorňoval i na význam revoluce v roce 1848 a na volby do Německého národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem. „*V letech 1848–1849 se německá otázka prezentovala primárně jako národní otázka. Vyvoření moderního národního státu v Německu, srovnatelného se západoevropskými státy, se stalo hlavním tématem.*“⁶ V dalším výkladu se setkáme též s „maloněmeckým řešením“ německé otázky (bez Němců žijících v habsburské monarchii) i s „velkoněmeckým řešením“, s vysvětlováním sporů Rakouska a Pruska o dominantní postavení ve střední Evropě.

Při rozboru problematiky sjednocení Německa v letech 1870–1871 autor hledá odpovědi na otázky úlohy monarchie a pruské ústavy. Zabývá se též osobností Otto von Bismarcka. Ukazuje, jak zrození *Německé říše* vyvolalo hned dvě války – německo-dánskou (1864) a rakousko-pruskou (1866). Bismarck upevňoval moc tradičních sil ve vnitřní politice a zároveň usiloval o zvýšení pruského vlivu jako evropské mocnosti.

Při charakteristice prvního německého národního státu – *Druhé (německé) říše* (1871 až 1918) – autor poukazuje na jeho odlišnosti od jiných národních států. Německá říše byla založena na využívání vojenské síly. P. Alter si též všímá mezinárodněpolitických souvislostí vzájemných vztahů Velké Británie, Francie a Německa. Poukazuje na to, že *německá otázka* za bismarckovské éry získala novou kvalitu. „... *na Německo se začíná pohlížet jako na potenciální hrozbu pro zbytek Evropy.*“⁷ V této souvislosti autor uvádí i hodnocení změn v německé zahraniční politice po roce 1890 u německého sociologa Maxe Webera, což jistě zajímavě dokresluje celkový pohled na danou tematiku.

Dále P. Alter postupně přechází k charakteristice německé otázky ve vyostřených podmínkách první světové války. Sleduje německé postoje od počátku této války v roce 1914 a jeho podporu Rakouska-Uherska. Pozorně se věnuje hodnocení viny Německa na rozpoutání války v historiografii. Kromě toho se zabývá německými územními cíli a tím, jak narážely na zájmy jiných evropských mocností, hlavně Francie a Velké Británie. „*Za předpokladu, že by válka skončila německým vítězstvím, odpovědní představitelé v Berlíně chtěli přeměnit Německo v obrovské rozšířené impérium, jež by pak mělo nespornou hegemonii v Evropě.*“⁸

Autor vysvětluje německé záměry a cíle pomocí zásadních dobových dokumentů, jako byl např. *Záříjový program (September Programme)*.⁹ Velmi nápadná je přitom široká škála územních anexí a specifické používání termínů vojenské a strategické bezpečnosti. Pokud se týká evropského uspořádání, P. Alter si všímá některých tezí z knihy liberálního politika a spisovatele Friedricha Naumanna *Mittleuropa*. Zamýšlí se nad jeho myšlenkou *střední Evropy* jako ucelené ekonomické unie, jež měla spojovat lidi v tomto prostoru. „*Jádro této »střední Evropy« mělo být tvořeno Německou říší, Rakouskem-Uherskem a obnoveným polským státem. Vedoucí postavení mělo mít Německo... Středoevropská ekonomická unie byla zamýšlena jako ekonomická základna pro světovou moc Německa.*“¹⁰

Sledujeme-li všechny německé plány na vytvoření nového pořádku v Evropě po válce – týkající se především prosazování zájmů *Německé říše* a německých anexí ve východní

Evropě – zjistíme, že zůstaly pouhými epizodami. Není známo, zda měla německá vláda vytvořenu nějakou představu o plánech dohody s *Německou říší* v případě jejího vítězství. Tyto plány však samozřejmě existovaly a P. Alter s nimi čtenáře seznamuje. Týkaly se i celkového uspořádání v Evropě. Hodně pozornosti je věnováno Versailleské mírové smlouvě, jejímu charakteru, účinnosti a působení. Konstatuje se, že „*Německá říše byla potrestána za to, že začala válku, ale nebyla zničena ani jako stát, ani jako evropská mocnost, a to díky rezolutní britské a americké intervenci.*“¹¹

Postupně jsou charakterizovány okolnosti dané revolučními událostmi, jež doprovázely vznik parlamentního systému v Německu v roce 1918. Výmarskou ústavu autor nepopisuje podrobně, spíše poukazuje na její osudnou slabost a příliš silné postavení říšského prezidenta. Sleduje německé postoje k *otázce federalismu* po roce 1918, neúspěšnost pokusů oslabit říšskou federální strukturu a rozdělit Prusko na menší administrativní jednotky. V době nacistické vlády došlo k pokusu odstranit federativní strukturu Německa, a to vytvořením organizační jednotky – župy (*Gau*). Ke druhému pokusu pak došlo po druhé světové válce na území Německé demokratické republiky, kdy pět východoněmeckých zemí bylo rozpuštěno a jejich území bylo rozděleno na okresy (*Bezirke*). Podle administrativní reformy z roku 1952 bylo v NDR zavedeno 14 okresů plus „východní Berlín“. Vrátime-li se do roku 1918, je nutné si uvědomit, že přání některých představitelů vítězných mocností, aby se Německo stalo unitárním státem, zůstalo pouze okrajovou epizodou a že nemělo šanci, aby se o něm vážně uvažovalo.

Při rozboru nacistického režimu v Německu, jeho ideologie, vnitřní i vnější politiky, P. Alter v souvislosti s mezinárodními vztahy poukazuje např. na skutečnost, že Hitlerovo jmenování německým kancléřem nepřipadalo britské veřejnosti jako něco senzačního, neboť v prezidentovi von Hindenburgovi spatřovala garanta dosavadního pořádku. Na základě dokumentů autor vysvětluje britské názory na vývoj v Německu.¹² *Appeasement* byl základnou britské zahraniční politiky vůči Německu do let 1938–1939. Podobně si počínaly i ostatní západní mocnosti. Konec *appeasementu* je vyznačen britsko-francouzským vyhlášením války Německu dne 3. 9. 1939. *Antiappeasmentský směr*, jenž sílil po Mnichovu a kritizoval Chamberlainovo jednání s Hitlerem, vedl Winston Churchill, jenž 10. 5. 1940 po německém útoku na Belgii a na Nizozemsko nahradil Nevilla Chamberlaina ve funkci premiéra.

V tomto časovém úseku se autor soustředil na plány spojenců v antihitlerovské koalici týkající se poválečného uspořádání evropského kontinentu (především však Německa) po likvidaci nacistického panství. Přitom opět vycházel z velmi dobrých britských a amerických dokumentačních zdrojů. Nemohl však sledovat naprosto všechny projednávané a následně zamítné návrhy během četných spojeneckých jednání. Konstatuje ale, že „*se spojenci v antihitlerovské koalici nedokázali shodnout na společné politice ohledně Německa i Evropy*“.¹³ Mezi příčinami uvádí často obtížné spojenecké vztahy mezi Velkou Británií, Sovětským svazem a USA. Rozpory se objevovaly např. v otázce, zda bude Německo obnoveno jako národní stát, či v otázkách hranic. Za zásadní pro budoucnost Evropy P. Alter označil plány zapojení demokratického Německa do procesu evropské integrace, jež zahájily „*éru mírové spolupráce s Německem jako s rovným a důvěryhodným partnerem*“.¹⁴

Následující kapitola recenzované publikace se zabývá obdobím po roce 1945, tj. obdobím *studené války*, v němž *německá otázka* znamenala rozdělení Německa na dva státy patřící ke dvěma rozdílným ideologickým a vojenským blokům. Autor zdůraznil, že rozdělení Německa po roce 1945 nebylo výsledkem spojeneckých plánů během druhé světové války ani důsledkem rozhodnutí přijatých v Teheránu, na Jaltě či na postupimské konferenci, kde se všude hovořilo o Německu jako o jednotném celku. Došlo k němu až v důsledku studené války. Rozpory mezi západními spojenci a Sovětským svazem se projevily již v době rozdělení Německa na okupační zóny.

P. Alter charakterizuje plány západních spojenců ohledně Německa, organizace státu, společnosti, ekonomiky, i to, jak narážely na argumenty Sovětského svazu, vycházející

z komunistické ideologie. Podrobně analyzuje např. *Byrnesův plán* z roku 1946 či *Bevinův plán* z roku 1947, z pozdější doby, kdy již vedle sebe existovaly Spolková republika Německo a Německá demokratická republika (od roku 1949), pak tzv. *Edenův plán* z ledna 1954, jenž byl vlastně reakcí na Stalinovu velmi diskutovanou nótu z 10. 3. 1952, která navrhovala jednání o znovusjednocení Německa a uzavření mírové smlouvy. Jednání ztroskotala na sovětském odmítání provést demokratické volby v celém Německu a na obavách, že se sjednocené Německo pevně přimkne k západnímu táboru. A tak se postupně stabilizoval status quo – existence dvou německých států.

Vše, co Moskva navrhovala jako řešení *německé otázky*, bylo nepřijatelné pro Západ. Mezi reakcemi na sovětské iniciativy autor přibližuje *Herterův plán*,¹⁵ který byl zveřejněn v průběhu Ženevské konference ministrů zahraničí vítězných mocností v květnu 1959 a jenž spojoval německé znovusjednocení s evropskou bezpečností. Toto spojení mělo oslabit sovětské obavy ze sjednoceného Německa orientovaného na Západ. Ani tento, ani jiné plány však neuspěly. Rozdělení Německa tak bylo nadále upevňováno, symbolicky pak berlínskou zdí vybudovanou v roce 1961.

V 60. letech se *německá otázka* stávala součástí politického uvolňování napětí mezi velmocemi a ideologickými bloky. V 80. letech se *německá otázka* „znovu objevila jako ústřední téma politických diskuzí i mezinárodních jednání týkajících se budoucnosti střední Evropy v ovzduší uvolňování napětí mezi velmocemi“.¹⁶ V této souvislosti autor znovu rekapituluje vliv studené války na specifičnost nejnovějších německých dějin, na to, že se západní Německo úzce a rychle přimklo k „západnímu klubu“ evropských zemí. Přitom zdůrazňuje skutečnost, že studená válka ovlivnila dějiny Německa i jeho obyvatel více než jiných evropských zemí.

V poslední kapitole recenzované knihy se autor věnuje výkladu okolností, jež vedly na přelomu let 1989/1990 ke znovusjednocení Německa, a tím i ke konkrétní odpovědi na *německou otázku* v poslední době. Všimá si rychlosti, s jakou znovusjednocení bylo provedeno, mezinárodněpolitických souvislostí a významné role nejvyššího sovětského představitele M. Gorbačova. Srovnává vytvoření německého národního státu v období 1870–1871 a 1989–1990, zvláště pak postoje a cíle velmocí. Upozorňuje, že odpovědnost za řešení *německé otázky* v letech 1989–1990 sdíleli Němci i jejich evropští sousedé, s podporou přišly rovněž Spojené státy americké. Za velmi důležité pokládá, že „*nové sjednocení Německa nebylo založeno na konfliktu a násilí, ale na rozumu a konsenzu*“.¹⁷ Podrobněji pak ještě analyzuje postoje velmocí, např. USA a jejich zájem, aby sjednocené Německo zůstalo členem Severoatlantické aliance a Evropského společenství. S více problémy se musely vyrovnat evropské velmoci – Sovětský svaz, Francie a Velká Británie. Sovětský svaz např. navrhoval prosazení neutrality Německa a jeho postupné sjednocování.

Velmi zajímavé jsou v recenzované publikaci zachyceny rovněž reakce britských politiků (např. M. Thatcherové), jejich výhrady a důraz na evropské rozměry německého sjednocování. Oficiální britský přístup, zmírněný jen vřelým blahopřáním královny i obou komor Parlamentu, vedl k určitému napětí ve vztazích Velké Británie k SRN, ale i k ostatním mocnostem v letech 1989/1990. Posléze však Velká Británie následovala politickou linii USA, SSSR a Francie a přijala rychlé znovusjednocení Německa.

Autor jasně rozlišuje dvě rozdílné úrovně německého sjednocování – národní a mezinárodní. Na úrovni vnitroněmeckých jednání přisuzuje zvláštní význam svobodným volbám v NDR v březnu 1990, měnové, hospodářské a sociální unii a konečně dohodě o sjednocení realizovaném prostřednictvím přistoupení nově vytvořených východoněmeckých zemí ke Spolkové republice Německo na základě článku 23 Základního zákona SRN (*Grundgesetz*). Na úrovni mezinárodních politických jednání vyzdvihuje význam jednání „dva plus čtyři“, jež čtenáři podrobně přibližuje na základě bohatého dokumentačního materiálu. Závěrem cituje známého žurnalistu Petera Bendera: „*Němci jsou evropským národem jako jakékoli jiné národy. Budou-li se cítit a chovat jako jeden z nich, starý problém bude brzy vyřešen.*“¹⁸

Kniha Petera Altera – *The German Question and Europe* – zaujme hned z několika hledisek. Zajímavá i aktuální tematika je zde velmi fundovaně zpracována na základě bohaté a velmi dobře vybrané literatury a pramenů z mezinárodněpolitické oblasti. V publikaci je také mj. vhodně analyzována soudobá sociální struktura německé společnosti, jakož i myšlení v německé zahraničněpolitické sféře a politické ambice německé zahraniční politiky po roce 1890 od Maxe Webera,¹⁹ a proto je možná škoda, že odkaz na dílo tohoto významného sociologa v bibliografii chybí. Jak již bylo výše zmíněno, přínosem pro recenzovanou práci bylo využití fondů britských knihoven (*British Library, Library of the German Historical Institute in London*) a konzultace s britskými odborníky. Jako vítanou pomůcku pro studium dané tematiky čtenář ocení přehledné mapy dokreslující vývoj *německé otázky* v německých dějinách a chronologii nejdůležitějších událostí. V práci P. Altera se též odrážejí zkušenosti ze studia moderních evropských dějin, což výrazně přispívá k pochopení minulosti i přítomnosti osudů evropského kontinentu.

Ivona Řezanková

¹ Alter, Peter: *The German Question and Europe. A History*. 1st ed. London: Arnold, 2000, s. 16.

² Blíže viz tamtéž, s. 29.

³ Tamtéž, s. 33.

⁴ Tamtéž, s. 36.

⁵ Tamtéž, s. 39.

⁶ Tamtéž, s. 43.

⁷ Tamtéž, s. 72.

⁸ Tamtéž, s. 79.

⁹ Blíže viz tamtéž, s. 79.

¹⁰ Tamtéž, s. 80–81.

¹¹ Tamtéž, s. 84.

¹² Autorovi zde pomáhala skutečnost, že svou práci psal jak v Německu, tak i v Anglii a své závěry mohl diskutovat s kolegy z obou zemí a mohl využívat nejen knihoven v Duisburgu a v Kolíně nad Rýnem, ale též British Library a knihovny German Historical Institute of London.

¹³ Alter, Peter: cit. dílo, s. 103.

¹⁴ Tamtéž, s. 111.

¹⁵ Christian Herter byl USA Secretary of State v letech 1959–1961.

¹⁶ Tamtéž, s. 124.

¹⁷ Tamtéž, s. 130.

¹⁸ Tamtéž, s. 144.

¹⁹ Viz tamtéž, s. 75.